

Maya Yosifova

(Bulgaria, Sofia University St. Kliment Ohridski)

Svetla Ibrishimova

(deaf researcher; BGS� specialist)

Field Research on Bulgarian Sign Language: Methodological Stages and Findings

Abstract: This article presents the stages and findings of a study on Bulgarian Sign Language (BGS�), conducted within the project *Field Research on Bulgarian Sign Language*, funded by the Sofia University St. Kliment Ohridski Research Fund. The study aims to collect and analyse authentic linguistic data from deaf individuals, specifically from the Burgas region, who are fluent users of BGS�. Special emphasis is placed on the active involvement of the deaf community in the research process, both as participants and as collaborators in the analysis. The article is co-authored with the lead deaf annotator and analyst, an integral member of the research team, who provides expert knowledge on the structure and use of BGS�.

Keywords: field research, Bulgarian Sign Language, Burgas, deaf researchers

Мая Йосифова

(България, Софийски университет „Св. Климент Охридски“)

Светла Ибришимова

(Глух изследовател на БЖЕ)

Теренно изследване на българския жестов език: етапи и резултати

БЛАГОДАРНОСТИ

Екипът на проекта изказва своята дълбока благодарност към всички глухи сътрудници от Бургас, които през последните две години взеха активно участие в теренните дейности и имаха смелостта да засанат пред камера. Това е задача, която често се оказва емоционално и психологическо предизвикателство. Мнозина от участниците споделяха и лична информация, което е безценен жест на доверие. Изказваме благодарност и към всички, които присъстваха като наблюдатели. Тяхното участие също е значимо, тъй като им даде възможност да се запознаят отблизо с работния процес и методологията на теренното проучване. Всеки един от участниците ще бъде представен в бъдещи публикации, а не само в настоящата.

Изразяваме специална благодарност към жестовия преводач Яна Калангерова за нейната пълна ангажираност с процеса, за нейния професионализъм и всеотдайност. Тя не само подкрепи проекта от самото начало, но и истински прегърна идеята за развитието на изследванията върху БЖЕ.

Благодарим и на Съюза на глухите в България (СГБ), Бургас и ЧСЕУ „Д-р Мария Монтесори“, Бургас за това, че с готовност и напълно безвъзмездно предоставиха своята база за осъществяване на теренните дейности.

Въведение

Изследванията на българския жестов език през последните години бележат значителен напредък, но все още липсват достатъчно теренни данни, които да отразяват богатството и регионалната вариативност на езика. Сред проведените до момента емпирични проучвания особено значение има първото корпусно изследване на д-р Славина Ло-

занова, реализирано като част от работата ѝ по дисертационен труд, посветен на лингвостатистичния анализ на БЖЕ (Лозанова/Lozanova 2015). Друго ключово постижение е Националното теренно изследване на БЖЕ, реализирано в рамките на проекта „Подкрепа за равен достъп и личностно развитие“, финансиран по Оперативна програма „Наука и образование за интелигентен растеж“ (2014–2020). Благодарение на това мащабно проучване се създава научна основа за приемането на Закона за българския жестов език през 2021 г.

Изследването на Лозанова е изградено върху лингвостатистичен подход и включва шестима глухи участници. Извлечени са 1295 жестови единици, обединени в корпус, който представя автентична комуникация между носители на езика в различни социални и тематични контексти. При анализа и съставянето на речникови записи са използвани съществуващите печатни издания на Съюза на глухите в България (СГБ), които служат за сравнение и за установяване на вариантите форми на жестовете (Лозанова/Lozanova 2023: 158-168; Лозанова, Стоянова/Lozanova, Stoyanova 2022: 54).

Националното теренно изследване на БЖЕ обхваща седем града – София, Пловдив, Плевен, Търговище, Лом, Бургас и Благоевград. Включва около 300 участници, сред които 136 активни информатори – носители на езика. Проучването е реализирано от екип от глухи изследователи и консултанти, а видеоматериалите са обработвани и съхранявани на специално създаден сървър.

В резултат от събраните данни е съставен „Речник на българския жестов език“, съдържащ 5840 жестови единици – най-мащабният лексикален ресурс за БЖЕ до момента (РБЖЕ/RBZhE 2017). Паралелно с лексикалната работа е разработено и научно описание на граматиката на БЖЕ в четири части (Тишева и кол./Tisheva et al. 2017; Тишева, Алексова/Tisheva, Aleksova 2023, 2025). Резултатите потвърждават, че българският жестов език представлява самостоятелен език със собствена граматична система и структурни закономерности, съпоставими с тези на естествените говорими езици. Създадените трудове в рамките на проекта са разработени в сътрудничество с изследователи от различни катедри на СУ „Св. Климент Охридски“ и глухи сътрудници и експерти.

В рамките на съпътстващите инициативи към националното изследване са разработени и редица методически ръководства, насочени към различни аспекти на обучението и използването на българския жестов език. Те обхващат както обучението на деца и възрастни, така и подготовката на специалисти, включително преподаватели, преводачи и професионалисти, работещи със сляпо-глухи лица.¹

Наред с представените по-горе проекти, съществуват и други достъпни ресурси, създадени въз основа на теренните и корпусните изследвания. Сред тях е „Жестов речник за кризисни ситуации“², създаден в отговор на нуждата от ясна и достъпна жестова терминология в контекст на извънредни и рискови ситуации, включително здравни, природни и социални кризи (Лозанова, Стоянова/Lozanova, Stoyanova 2022: 52).

Друг значим проект е „Български жестов корпус“.³ Корпусът е в процес на разработване и включва видеоматериали, събрани чрез теренно проучване. Основната му цел е да запознае глухите участници с принципите и методологията на корпусната лингвистика, като създаде устойчива база за бъдещи езикови анализи. В рамките на проекта са

¹ Всички посочени ресурси се намират на следния линк: <https://www.mon.bg/dyasno-menu/priobshavashto-obrazovanie/podkrepa-za-lichnostno-razvitie-na-deczata-i-ucheniczi-podkrepa-za-decza-i-ucheniczi-sas-speczialni-obrazovatelni-potrebnosti/balgarski-zhestov-ezik/>

² Ресурсът е разработен в рамките на проекта „Ефективна комуникация за глухите хора в кризисни ситуации“, финансиран по програмата „Кризата като възможност“ на Столична община.

³ Изследователският корпус е създаден в рамките на инициативата „Изследователски данни за българския жестов език, изведени от общността на глухите“, финансирана по проекта UNIVERCity на Софийския университет „Св. Климент Охридски“.

създадени писмени материали, както и видеоматериали с практически насоки за глухи изследователи, обединени в Наръчник „Развитие на умения за лингвистичен анализ на жестов език, адаптиран за глухи изследователи“ (Лозанова, Стоянова/Lozanova, Stoyanova 2023). Разработването на тези проекти и ресурси е резултат от съвместната работа на бимодални научни екипи, в които участват глухи и чуващи експерти.

Емпиричното документиране на жестовата комуникация е от ключово значение за изграждането на стабилна научна основа за бъдещи граматични, социолингвистични и прагматични анализи. В този контекст през 2024 г. бе проведено пилотно теренно проучване в гр. Бургас, реализирано с участието на глухи информатори, които се включиха напълно доброволно и безвъзмездно. Получените резултати показаха необходимостта от по-мощно и систематизирано събиране на данни.

Така през втората половина на 2025 г. беше реализиран проектът „Теренно изследване на българския жестов език“, финансиран от Фонд „Научни изследвания“ на Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Настоящият проект се стреми да обогати липсващата емпирична база, като се фокусира върху Бургаския регион – район с активна Глуха общност. Според поставените цели и задачи в него са изпълнени следните основни дейности:

1. Сформиране на изследователски екип

Първоначално екипът се състои от жестов преводач, ръководителя на проекта и изследователя (докторант), който развива компетентности в областта на българския жестов език и отговаря за теренната работа и анализа на данните. На по-късен етап към екипа се присъединяват представители на Глухата общност в гр. Бургас – глухи участници, някои от тях активно ангажирани в процеса на анотация и интерпретация на данните.

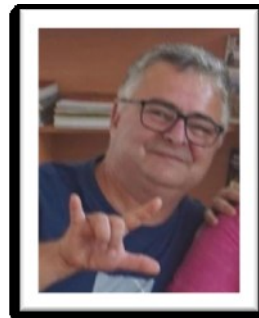
Изследователски екип

Яна Калангерова
Жестов преводач

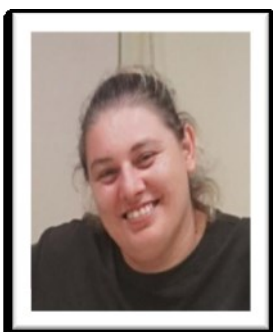
Емилия Вели
Глух сътрудник

Георги Куртев
Глух сътрудник

Румен Караджов
Глух сътрудник

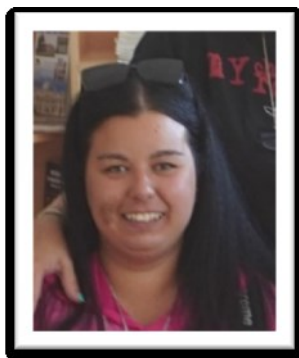
Десислава Петкова
Глух сътрудник

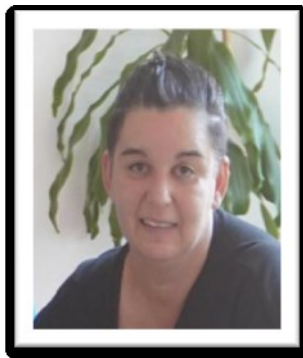
Светла Ибришимова
Глух изследовател

доц. Атанас Атанасов
Ръководител на проекта

Мария Грудова
Глух сътрудник

Данка Грудова
Глух сътрудник

Мая Йосифова
Докторант

Фиг. 1

С изключение на ръководителя на проекта и докторанта, всички останали участници в екипа са с постоянно местопребиваване – гр. Бургас.

В Таблица 1 е представена извадка от съставения протокол с метаданни на глухите участници в теренното изследване:

Таблица 1

Участник	1	2	3	4	5	6	7
Пол	ж	ж	ж	ж	ж	м	м
Възраст. група(към момента на изследване)	31–40	21–30	31–40	21–30	51–60	51–60	41–50
Образование	Средно	Средно	Средно	Средно	Средно	Основно	Средно
Местожи-вене	Бургас	Бургас	Бургас	Бургас	Бургас	Бургас	Бургас
Възраст на загуба на слуха	По рож-дение	По рожде-ние	0–3	По рожде-ние	0–3	0–1	По рож-дение
Усвояване на ЖЕ	Семейство на глухи	Семейство на глухи	Начално училище (на 6 г.); семейство на чуващи	Семейство на глухи	Начално училище (на 7 г.); семейство на чуващи	Училищна общност (на 12 г.); семейство на чуващи	Семейство на глухи
Изпълнени задачи	Разказ по видеостимул, картинки, диалог, монолог	Разказ по видеостимул, картинки, диалог, монолог	Разказ по видеостимул, картинки, диалог, монолог	Разказ по видеостимул, картинки, диалог, монолог	Разказ по видеостимул, картинки, диалог, монолог	Разказ по видеостимул, картинки, диалог, монолог	Разказ по видеостимул, картинки, диалог, монолог

2. Разработване и провеждане на теренното изследване в гр. Бургас

В рамките на подготовката за теренното проучване са създадени информационни материали, предназначени да информират и ангажират местната Глуха общност в гр. Бургас. Материалите включват писмени съобщения и видео на български жестов език (Фиг. 1), подготвени с посредничеството на жестовия преводач, който улеснява комуникацията между изследователите и потенциалните участници.

Фиг. 1. Видеосъобщение на БЖЕ за предстоящото теренно проучване в гр. Бургас: <https://youtu.be/34NcW5yHYIk>

За провеждането на записите са избрани две пространства, осигуряващи удобна и достъпна среда за участниците – клубът на Съюза на глухите в България (СГБ) – Бургас (Фиг. 2) и Частно средно езиково училище (ЧСЕУ) „Д-р Мария Монтесори“, гр. Бургас. Тези места позволяват както уединена работа, така и естествена, непринудена комуникация между глухите участници.

Фиг. 2. Част от процеса на проведеното теренно изследване в СГБ – Бургас. В процеса на подготовка е извършен подбор на подходящи стимули (Таблица 2), включващи снимков и видеоматериал без писмен текст, с цел да се избегне максимално влиянието на българския писмен език върху жестовата продукция:

Таблица 2

Представяне/монолог/диалог	Видеостимул <i>Canary Row</i>	Видеостимул <i>The Pear Story</i>	Картинен стимул	Картинен стимул
<ul style="list-style-type: none"> – име, жестово име; – възраст, образование, работа, семейство; – история на глухотата; – шега, интересна история, разказ за човек, който не присъства; – свободна тема. 	https://www.youtube.com/watch?v=bi4ig4BQg8w&t=46s	https://www.youtube.com/watch?v=bRNSTxTpG7U	https://www.routledge.com/Action-Picture-Test/Speechmark-Renfrew/p/book/9781138586208	

Очаква се, че избраният набор от стимули предизвиква спонтанно и контекстуално богато езиково поведение, което би спомогнало за извличане на жести данни за различните лексикални, граматични, семантични и прагматични нива на езика.

1. Анимационният филм *Canary Row* (Freleng 1950) е използван като наративен стимул, подходящ за изследване на типовете глаголи (особено за групата на *classifier verbs*/класификаторни глаголи) и синтактичните отношения в жестовата продукция. Съдържа ясно визуализирани действия, взаимодействия между персонажи и последователност от събития, позволяващи анализ на транзитивност, пространствено маркиране на референция, промяна на ролевата перспектива (*role shift*).⁴

⁴ В анализите на жестовите езици терминът *role shift* (на бълг. смяна на роля) обозначава лингвистичен механизъм, при който жестикулиращият временно „възприема“ перспективата на друг участник в изказването – чрез промяна в позицията на тялото, изражението на лицето и насочване на погледа.

2. *The Pear Story* е късометражен нем филм. Първоначално се използва като експериментален филмов стимул, предназначен за лингвистични изследвания на вербалните езици. Тъй като е без реч и е културно неутрален, той позволява свободна интерпретация. Особено подходящ е за анализ на наративна структура, граматика и лексика (Chafe 1980).

Посочените два видеостимула са утвърдени в изследванията на жестовите езици и осигуряват висока вероятност за извличане на лингвистично релевантни данни. Същевременно създават възможност за бъдещи сравнителни анализи между различни проучвания и жестови езици (Kopf et al. 2025).

3. Стимулът *Action Picture Test* е използван в проучването по препоръка на д-р Ивелина Стоянов (компютърен лингвист, жестов изследовател). В комплекта са включени десет картинни илюстрации, които предполагат тестване на езикова употреба, глаголни времена, отношения в изречението и други лингвистични особености.

4. Последният ресурс *Приказки и картинки* (Сутеев/Suteev 2021) включва няколко илюстрирани приказки с минимален текст, подбрани от сътрудника по теренните дейности. Представят последователни действия и различни персонажи, което е предпоставка за извличане на глаголни форми и аргументна структура. Материалът е използван експериментално, като проба за оценка на неговата приложимост към лингвистичните цели на проучването. За анализа са използвани само няколко от приказките, а не цялото издание.

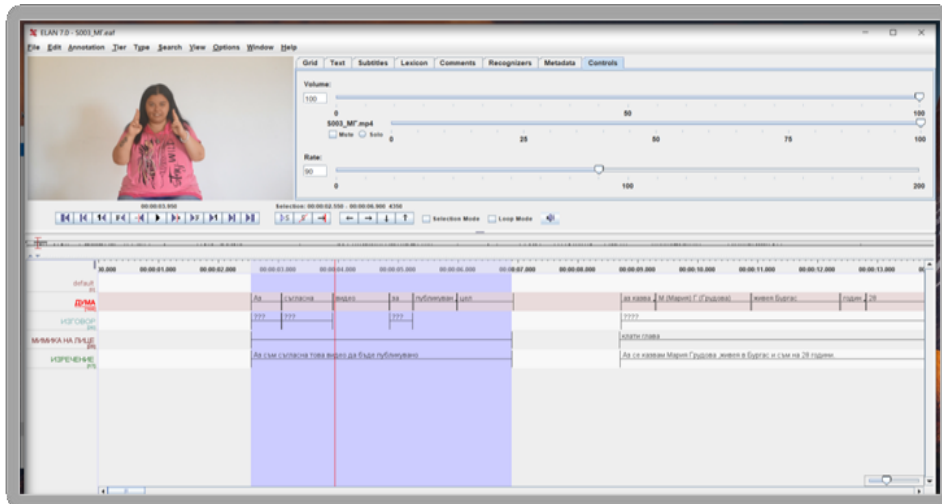
3. Документиране и обработка на жестовите данни

Видеозаснемането се осъществява с висока резолюция⁵, което осигурява прецизност при последващата транскрипция и анотация. В хода на работата е обърнато внимание на удобството и естествената комуникация на участниците, което спомага за автентичността на събраните езикови данни. Теренната работа се реализира в хибриден формат – съчетава използването на професионално оборудване, характерно за лабораторната практика, с методиката на естествената полева дейност. Глухите участници участват в избора на работното пространство; вербалната реч се свежда до минимум; няма предварително зададени изисквания; в изследването участват само желаещите, които удостоверяват съгласието си чрез подписан документ (Информирано съгласие, Анкета) или видеоявление на български жестов език.

В процес на създаване е първична анотация на събрания видеоматериал, паралелно с изграждането на корпус, който ще обединява обработените видеоданни.

Анотирането на видеоданните се извършва с помощта на програмата ELAN (Фиг. 3), широко използвана в изследванията на ЖЕ (жестовия език). ELAN (EUDICO Linguistic Annotator) е специализиран софтуер за анотация на аудио- и видеозаписи, разработен от Max Planck Institute for Psycholinguistics, The Language Archive, Nijmegen (Wittenburg et al. 2006). Програмата позволява синхронизирано отбелязване на лингвистични нива – глоси, преводи, жестови сегменти, невербални елементи и др. Работи върху времева линия, свързана директно с видеоматериала. ELAN е широко използван инструмент в жестолингвистиката, тъй като дава възможност за многослойна анотация на жестови данни и детайлно проследяване на параметрите на жеста – конфигурация, място на артикулация, движение, ориентация и мимика (Crasborn, Sloetjes 2008).

⁵ Използвани са следните видеокамери и обективи: Sony ZV-E10 (Full HD/4K), обектив Sony SEL 16-50mm (vario); DSLR Canon EOS 6D (Full HD), обектив Canon EF 28-135 mm (vario); Sony HDR-CX405 (Full HD), вграден фиксиран обектив ZEISS Vario-Tessar.

Фиг. 3. Визуализация от процеса по анотиране в програмата ELAN

В контекста на българската жестава лингвистика, ELAN се използва и в предходни изследвания за анализ на данни от БЖЕ (Тишева и кол./Tisheva et al. 2017: 9, Лозанова, Стоянова/Lozanova, Stoyanova 2022: 56). Софтуерът улеснява систематизирането на записите, създаването на корпусни структури и провеждането на съвместна обработка между чуващи и глухи изследователи, като позволява паралелна работа върху един и същ файл.

По обработката и анализа на събрания видеоматериал работят двама глухи сътрудници – Светла Ибришимова и Десислава Петкова, които са част от изследователския екип и вече бяха посочени по-горе. Преди започване на дейностите по анотацията сътрудниците се запознаха с наличния Наръчник „Развитие на умения за лингвистичен анализ на жестов език, адаптиран за глухи изследователи”, който служи като методическа основа при анализа на БЖЕ (Лозанова, Стоянова/Lozanova, Stoyanova 2023).

4. Създаване на корпус

Една от задачите, заложи в проекта, е създаването на корпус (Фиг. 4/4.1). Този корпус представлява дигитална платформа за съхранение, организиране и анализ на събраните видеоданни. Към момента се реализира като уеб-базирано приложение, разработено на Python⁶ с използване на уеб фреймуърка Flask⁷, който е част от екосистемата⁸ на Python. Видеоматериалите на жестов език са интегрирани с техните анотации. Добавена е и географска визуализация чрез HTML⁹ и JavaScript¹⁰, посредством интерактивна карта на България. Целта ѝ е да обозначава произхода на данните (регион, град). Системата осигурява достъп до мултимодални езикови ресурси чрез интуитивен уеб интерфейс, улесняващ работата на изследователи и участници от Глухата общност.

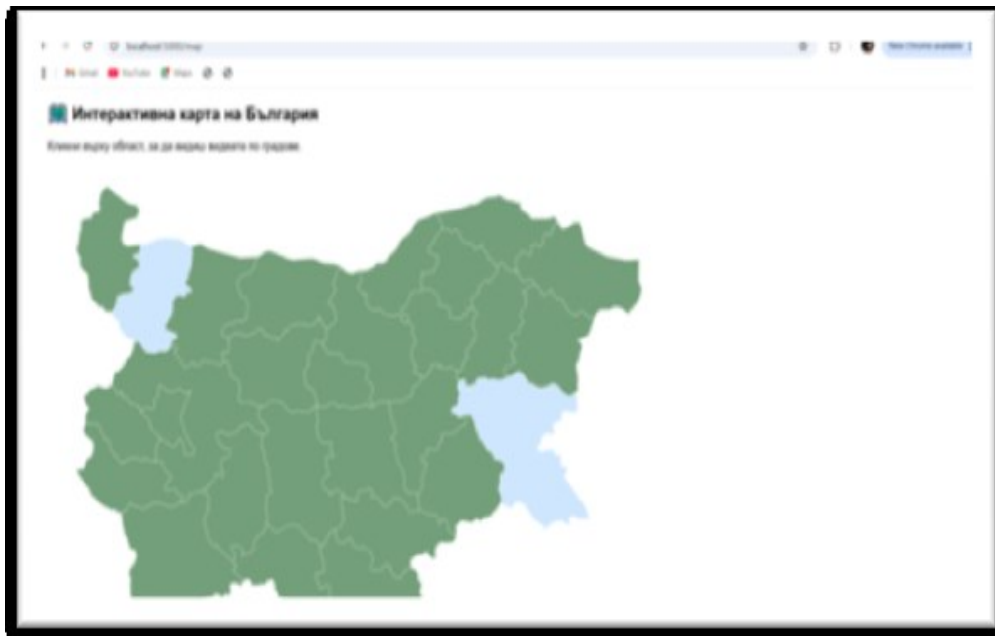
⁶ Python е универсален програмен език, използван за разработка на приложения, анализ на данни и научни изследвания.

⁷ Flask е уеб фреймуърк на Python, който позволява бързо създаване на уеб приложения и уеб интерфейси.

⁸ Това е често използван израз в техническата литература. Означава съвкупността от библиотеки, инструменти и среди, които работят съвместимо с Python.

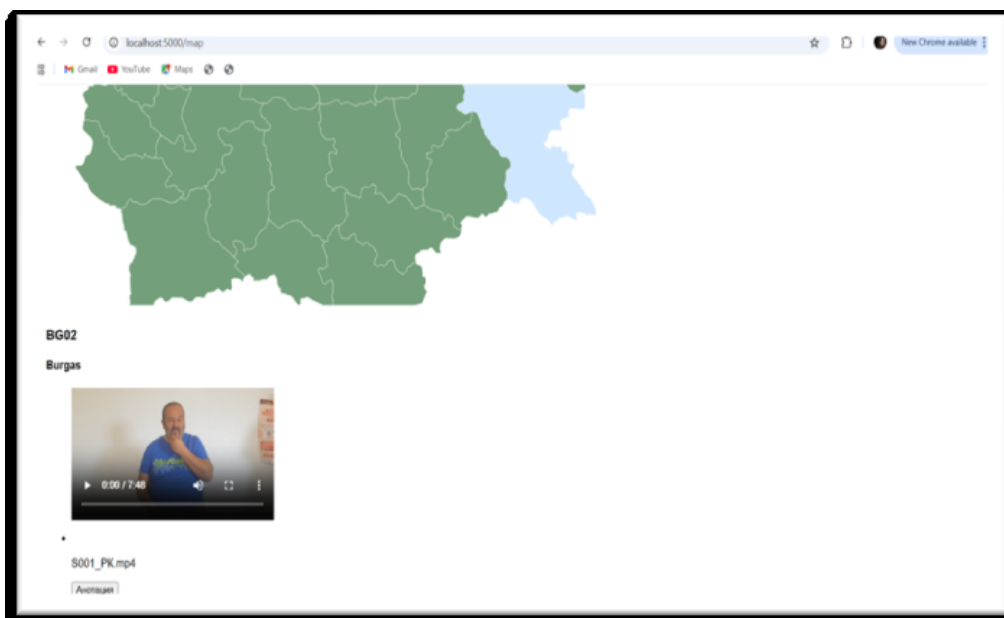
⁹ HTML (HyperText Markup Language) е език за структуриране на уеб страници, определя съдържанието и подредбата на елементите.

¹⁰ JavaScript е програмен език за добавяне на интерактивност в уеб страници — например карти, бутони, анимации и динамично зареждане на съдържание.

Фиг. 4. Интерактивна карта в корпуса на БЖЕ, показваща произхода на събраните видеоданни

Функционалността на интерактивната карта позволява при избор на определена област да се визуализират градовете, за които са включени жестови данни. За всеки град се извеждат съответните видеоматериали с техните времево синхронизирани анотации (Фиг. 4.1), което осигурява пряк достъп до езиковите ресурси в контекста на географското им разпределение.

Фиг. 4.1. Визуализация при избор на област от картата – показани са наличните видеоматериали и съответните анотации.

При желание на потребителя да се запознае с анотацията (ако е налична) към видеоматериала, системата предоставя опция чрез бутон *Анотация*, който отваря съответния прозорец.

5. От първо лице: наблюдения и предизвикателства от работата на анализатора

Работата с програмата ELAN е изключително удобна и лесна за усвояване. Софтуерът позволява много точно да се отбелязват моментите, в които глухият участник започва да разказва – както чрез жестове, така и чрез мимика. ELAN предоставя възможност за ясно разделяне на различните нива, чрез които се реализира жестовата комуникация:

- отделни жестови единици;
- мимика на лицето, включително движения на вежди, очи и устни;
- моменти на вербална артикулация;
- цялото изречение – от началото до края.

За всеки сегмент може да се отбележат точни времеви граници, което е особено полезно при последващ анализ. Също така програмата позволява маркиране на появата на пантомима, когато участникът я използва като част от разказа. Това улеснява систематичното сравнение между чисто езиковите жестове и пантомимичните елементи в комуникацията.

5.1. Впечатления от видеоматериала

При прегледа и анотацията на видеозаписите се наблюдава значително разнообразие в жестовата продукция и мимическите средства, използвани от участниците. Някои глухи разказват с много бързи жестове и динамична мимика, докато други комбинират няколко жестови и мимически елемента едновременно, като поддържат една и съща мимическа конфигурация в рамките на 2–3 последователни думи.

Често се включват пантомимични елементи, особено при обясняване на ситуации, които са лесно визуално представими, като анимации, картини или действия. Забелязват се и поколенчески различия в жестовете и мимиката. По-възрастните участници често използват мимика и жестове, характерни за по-старите етапи от развитието на БЖЕ. Един пример е жестовата азбука – в миналото тя се е изпълнявала с две ръце (двуръчна азбука), докато в съвременната употреба преобладава вариантът с една ръка (едноръчна азбука).

Особено интересно е богатството на жестовите варианти: за една и съща дума понякога се появяват 2–3 различни жеста или мимически реализации, което показва висока степен на лексикална и регионална вариативност. Най-предизвикателният аспект при анотацията е моментът, когато участникът използва много мимики едновременно с няколко жестови единици. Тези ситуации изискват внимателно разграничаване на отделните нива на комуникация, за да се отбележат всички значещи елементи коректно.

5.2. Употреба и роля на пантомимата в жестовата комуникация

В наблюдаваните и анализирани видеоматериали пантомимата често се появява като допълнителен изразен инструмент. Участниците я използват главно, когато трябва да обяснят действие, външен вид или движение, както и когато искат да „покажат“ точно какво се случва в дадена ситуация. Пантомимата служи като естествен начин за визуализиране на значението, особено при разкази по анимация, картина или описание на реални събития. В някои случаи тя изразява и емоционално състояние, което усилва възприемането на съобщението.

Пантомимата прави жестовото съобщение по-богато и по-ясно, предоставяйки допълнителни визуални елементи, които улесняват възприемането на съдържанието. За глухите участници лицевата пантомима и телесната изразност са естествена част от езиковото общуване и допринасят за по-голяма точност при предаването на значението.

5.3. Роля и принос на глухия изследовател в проекта

Работата в изследователския екип ми носи голямо удовлетворение. Харесва ми да участвам в процеса на проучване на българския жестов език и се чувствам горда, че съм част от екипа като глух изследовател. Тъй като съм глуха и произхождам от глухо семейство, жестовият език е моят естествен и единствен комуникационен канал през целия ми живот. Това ми дава богат личен опит и дълбоко разбиране за старите, новите и различните варианти на жестове и мимика, използвани от различни поколения глухи.

Участието на глухи изследователи в проекти като този е изключително важно. Ние разпознаваме фини разлики в жестовете, лицевата мимика и начина, по който участникът изгражда изречението. Глухият изследовател може много по-лесно да разбере бързата жестова продукция, както и случаите, когато няколко жестови и мимически елемента се появяват едновременно. Това позволява по-точна и надеждна анотация на данните.

Освен това работата в екипа ми дава възможност да осъзная още по-дълбоко богатството на жестовата мимика – богатство, което е от основно значение за комуникацията между глухите по света. Моят принос се състои в разпознаването и систематизирането на тези особености, които са естествени и интуитивни за глухия човек. Опитът ми подчертава необходимостта от включване на глухи участници в лингвистични изследвания, за да се улови пълното богатство на жестовата комуникация.

6. Разпространение на резултатите сред глухата и чуващата общност

Разпространението на резултатите от проекта е насочено към осигуряване на достъпност и информираност както на глухата, така и на чуващата общност. Съобразно двуезичния характер на целевата аудитория информацията ще бъде представена на български жестов и вербален език, като се използват различни комуникационни канали.

На първо място, ще бъдат създадени информационни видеоматериали на БЖЕ, които обобщават целите, методологията и основните резултати от теренното изследване. Те ще се разпространят чрез общностни канали и партньорски организации на глухи хора, за да достигнат до широка аудитория от носители на езика.

За чуващата общност резултатите са представени чрез настоящата публикация, участие в научна конференция, работни срещи и лекции, свързани с жестовата лингвистика. В процес на подготовка са и писмени материали, които описват основните етапи на проекта, използваните методи и значението на събраните данни за развитието на изследванията върху БЖЕ.

Проведени са неформални срещи и дискусии, насочени към ангажиране на глухи участници и представители на местните общности. Те имат за цел да повишат доверието към научните процеси и да стимулират активното участие на глухи изследователи и консултанти в бъдещи проучвания.

По този начин разпространението на резултатите не се ограничава до академичната среда, а достига до общността, която е пряк носител и създател на езиковите данни. Подходът допринася за видимостта на БЖЕ, за укрепването на изследователския капацитет сред глухите хора и за изграждането на устойчива връзка между научни институции и Глухата общност.

ЛИТЕРАТУРА

- Лозанова 2015: *Лозанова, Сл.* Семиотични аспекти на вербално-жестовия билингвизъм при деца с увреден слух. (Автораферат на дисертация за присъждането на научна степен „доктор“). София: Нов български университет (Lozanova 2015: *Lozanova, Sl.* Semiotichni aspekti na verbalno-zhestoviya bilingvizam pri detsa s uvreden sluh. (Avtoreferat na disertatsia za prisazhdaneto na nauchna stepen Mdoktor“). Sofia: Nov balgarski universitet).
- Лозанова 2023: *Лозанова, Сл.* Семиотични аспекти на бимодалния билингвизъм. Анализ на българския жестов език. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“ (Lozanova 2023: *Lozanova, Sl.* Semiotichni aspekti na bimodalniya bilingvizam. Analiz na balgarskiya zhestov ezik. Sofia: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“).
- Лозанова, Стоянова 2022: *Лозанова, Сл., Ив. Стоянова.* Създаване на жестов речник за подпомагане на комуникацията с глухите хора в кризисни ситуации. – Специална педагогика и логопедия, V, № 1, 51-64 (Lozanova, Stoyanova 2022: *Lozanova, Sl., Iv. Stoyanova.* Sazdavane na zhestov rechnik za podpomagane na komunikatsiata s gluhite hora v krizisni situatsii. – Spetsialna pedagogika i logopedia, V, № 1, 51-64).
- Лозанова, Стоянова 2023: *Лозанова, Сл., Ив. Стоянова.* Наръчник. Развитие на умения за лингвистичен анализ на жестов език. Адаптиран за глухи изследователи. Институт „Науки за глухите хора“ (Lozanova, Stoyanova 2023: *Lozanova, Sl., Iv. Stoyanova.* Narachnik. Razvitie na umeniya za lingvistichen analiz na zhestov ezik. Adaptiran za gluhi izsledovateli. Institut „Nauki za gluhite hora“).
- РБЖЕ 2017: *Тишева Й., В. Христова, Вл. Жобов, Г. Дачева, Кр. Алексова, П. Ангелкова, Ц. Попзлатева, Ю. Стоянова.* Речник на българския жестов език. София: Наука и образование, МОН (RBZhE 2017: *Tisheva Y., V. Hristova, Vl. Zhobov, G. Dacheva, Kr. Aleksova, P. Angelkova, Ts. Popzlateva, Yu. Stoyanova.* Rechnik na balgarskiya zhestov ezik. Sofia: Nauka i obrazovanie, MON).
- Сутеев 2021: *Сутеев, В.* Приказки и картинки. София: Миранда (Suteev 2021: *Suteev, V.* Prikazka i kartinki. Sofia: Miranda).
- Тишева и кол. 2017: *Тишева, Й., Г. Дачева, Кр. Алексова, Вл. Жобов.* Теоретично описание на граматиката на българския жестов език. София: МОН (Tisheva et al. 2017: *Tisheva, Y., G. Dacheva, Kr. Aleksova, Vl. Zhobov.* Teoretichno opisanie na gramatikata na balgarskiya zhestov ezik. Sofia: MON).
- Тишева, Алексова 2023: *Тишева, Й., Кр. Алексова.* Теоретично описание на граматиката на българския жестов език (втора част). София: МОН (Tisheva, Aleksova 2023: *Tisheva, Y., Kr. Aleksova.* Teoretichno opisanie na gramatikata na balgarskiya zhestov ezik (vtora chast). Sofia: MON).
- Тишева, Алексова 2023: *Тишева, Й., Кр. Алексова.* Теоретично описание на граматиката на българския жестов език (трета част). София: МОН (Tisheva, Aleksova 2023: *Tisheva, Y., Kr. Aleksova.* Teoretichno opisanie na gramatikata na balgarskiya zhestov ezik (treta chast). Sofia: MON).
- Тишева, Алексова 2025: *Тишева, Й., Кр. Алексова.* Теоретично описание на граматиката на българския жестов език (четвърта част). София: МОН (Tisheva, Aleksova 2025: *Tisheva, Y., Kr. Aleksova.* Teoretichno opisanie na gramatikata na balgarskiya zhestov ezik (chetvyrta chast). Sofia: MON).
- Chafe 1980: *Chafe, W.L.* (ed.). The Pear Stories. Cognitive, Cultural and Linguistic Aspects of Narrative Production. Norwood, New Jersey: ABLEX.

- Crasborn, Sloetjes 2008: *Crasborn, O., H. Sloetjes*. Enhanced ELAN functionality for sign language corpora. – In: Proceedings of the LREC'08 3rd Workshop on the Representation and Processing of Sign Languages: Construction and Exploitation of Sign Language Corpora. European Language Resources Association (ELRA), Morocco, Marrakech, 39-43.
- Freleng 1950: *Freleng, F.* Canary Row [Анимационен късометражен филм]. Warner Brothers.
- Kopf et al. 2025: *Kopf, M., M. Schulder, T. Hanke*. Data Collection Tasks. The Sign Language Dataset Compendium, v1.4.0. Germany, University of Hamburg.
- Wittenburg et al. 2006: *Wittenburg, P., H. Brugman, A. Russel, A. Klassmann, H. Sloetjes*. ELAN: A professional framework for multimodality research. – In: Proceedings of LREC'06, Fifth International Conference on Language Resources and Evaluation. Italy, Genoa.